

کتیبه پیر محمد شیرازی

در مسجد جامع عتیق شیراز

قاضی احمد قمی در گلستان هنر از کتیبه‌ای به قلم عبدالله صیرفی یاد کرده است که آن را به فرمان ابراهیم سلطان (۷۹۶-۸۳۷ق)، فرزند شاهرخ تیموری، در خدای خانه مسجد جامع عتیق شیراز نصب کردند:

عبدالله صیرفی [...] یا قوت عصر خود بوده. [...] میرزا ابراهیم سلطان بن میرزا شاهرخ، که از خوشنویسان مقرر ثلث است، به تبریز فرستاد [تا] این آیه مبارکه [را] که به خط او بر سنگی نوشته شده بود سنگ تراشان کننده به شیراز برده و در دکان عمارتی که وی در میان صحن مسجد جامع بزرگ شیراز، که از زمان سامانیان احداث یافته و میرزا آن عمارت را در شهر سنه عشرین و ثمانمائه ساخته، نصب نموده و آن آیه این است: «ان المتقین فی جنات و نهر فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر»^۱.

اگرچه خدای خانه را پیش از قرن نهم ساختند، گفته قاضی احمد گواه بازسازی این بنا در حدود سال ۸۲۰ق است. فرصت الدوله نیز از مرمت‌های ابراهیم سلطان در مسجد جامع عتیق یاد کرده است.^۲

از عبدالله صیرفی در خدای خانه یا قسمت‌های دیگر مسجد کتیبه‌ای باقی نیست؛ اما برنمای بیرونی جبهه شمالی بنا کتیبه‌ای رقم دار، به قلم ثلث در دو سطر نصب است. این کتیبه در دو قاب یک‌شکل در دو سوی در اصلی خدای خانه (در شمالی) قرار گرفته و رقم «کتبه پیر محمد» دارد. ابعاد هر قاب ۴۰×۳۲ سم است و بیقی عربی بر هر قاب نگاشته‌اند. رقم پیر محمد در قاب سمت چپ، میان دو سطر، جای گرفته است. متن کتیبه چنین است:

اِنَّ اَازَانَا تَدُلُّ عَلَیْنَا / فَانظُرُوا بَعْدَنَا اِلَى الْاَثَارِ /
وَ اذْکُرُوا کَلَّمَا بِنِعْمَتِ الْخَیْرِ / فِی دَعَاءِ الْعِیْسَى وَ الْاِبْکَارِ /
کتبه پیر محمد

از زندگی و آثار پیر محمد آگاهی چندانی در دست نیست. قاضی احمد می‌گوید:

مولانا پیر محمد از دارالملک شیراز است. به‌غایت خوش می‌نوشته و گوی رجحان از خوشنویسان آنجا ر بوده و در آن اوان کسی مثل وی ننوشته. اکثر کتاب‌های مزارات و عمارات شیراز به خط اوست.^۳

همچنین محمود بن محمد در رساله قوانین الخطوط او را قرینه عبدالله صیرفی شمرده است.^۴ پیر محمد از خوشنویسان اواخر قرن هشتم و قرن نهم است که در شیراز روزگاری می‌گذرانده و نامش را «مولانا پیر محمد»،

پیر محمد شیرازی از خوشنویسان شیراز نیمه دوم قرن هشتم و قرن نهم است. قاضی احمد قمی کتیبه‌های بسیاری از مزارها و بناهای شیراز را به قلم او می‌داند. اگرچه از احوال و آثارش آگاهی چندانی در دست نیست؛ او را قرینه عبدالله صیرفی شمرده‌اند و استاد ابراهیم سلطان، شاه‌زاده تیموری، بوده است. بر دیوار ضلع شمالی خدای خانه مسجد جامع عتیق شیراز، در دو سوی در آن، کتیبه‌ای با رقم «کتبه پیر محمد» نصب است. همچنین کتیبه‌ای بی تاریخ و رقم در زیر طاق‌نمای غربی دیوار شمالی بر سنگ حک کرده‌اند که از همین دوره باقی مانده است.

«مولانا محمد شیرازی» و «پیر محمد» نوشته‌انده و او را استاد ابراهیم سلطان خوانده‌اند. ابراهیم سلطان شاگرد عبدالله صیرفی نیز بوده و به ظن قوی در مرمت خدای خانه مسجد جامع عتیق شیراز کتیبه‌هایی از استادان خود را به کار برده است. مؤید این حدس گفته قاضی احمد و کتیبه رقم‌دار پیر محمد است.

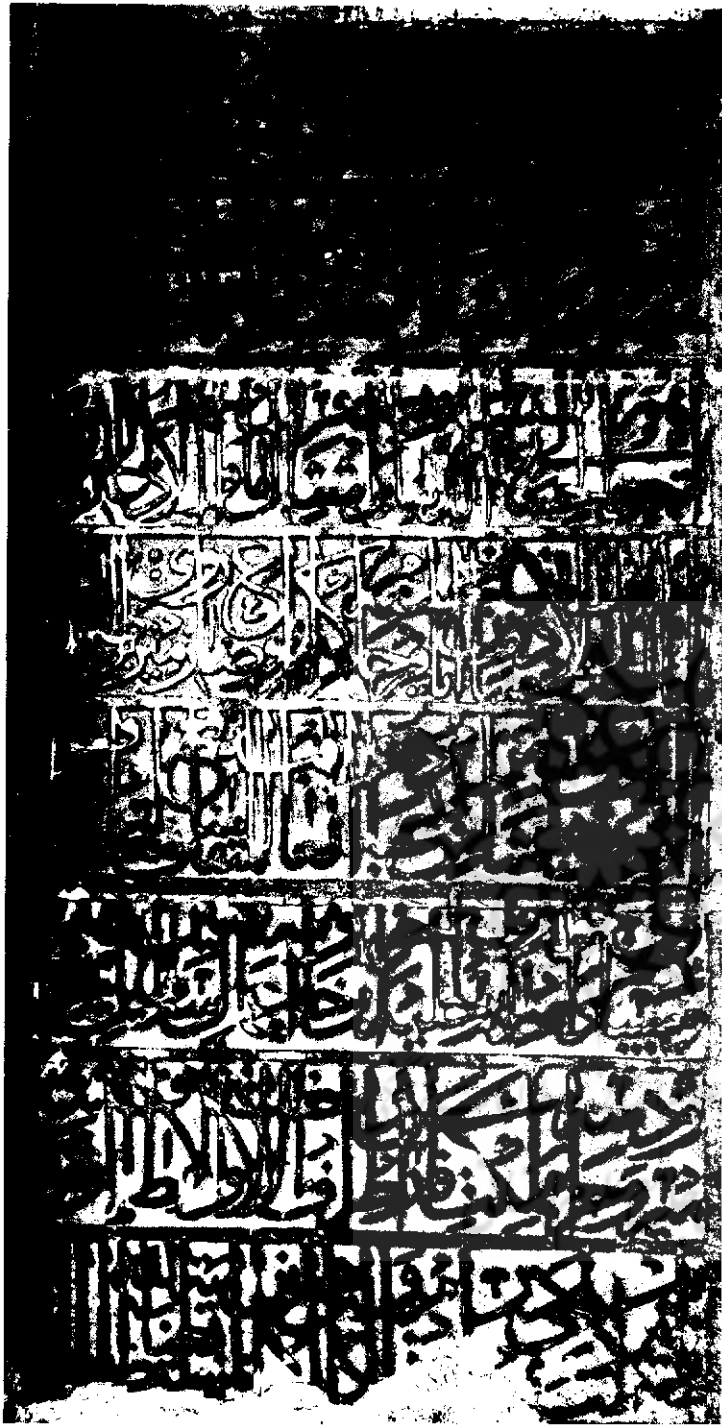
در زیر طاق نمای مقرنس‌دار سمت غربی دیوار شمالی خدای خانه، کتیبه سنگی دیگری است که بخش پایانی آن از میان رفته و بدون تاریخ و رقم است. کتیبه را دست‌کم در ده بند به قلم ثلث و هر بند را بر دو کرسی نگاشته‌اند، که هشت بند آن باقی است. کتیبه ۵۵ × ۱۰۰ س‌م است، در سه قطعه سنگ تراش‌خورده حک شده و با کتیبه پیر محمد در یک زمان نوشته شده است. متن کتیبه چنین است:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله و سلام على عباده الذين اصطفى / خصوصا على اشرف الرسل و قدوة الاصفياء محمد و اله الطيبين و صحبه و الذين اتبعوا هم باحسان الى يوم الدين و بعد بنا بر امتثال فرمان واجب الاذعان ان الله / يأمر بالعدل و الاحسان درين ايام خجسته فرجام كه اوضاع روى زمين بر طبق / ان الارض لله بورثها من يشاء من عباده و العاقبة للمتقين متافع معدلت و انصاف / و مساوى جور و اسراف بر حليه احوال و خاتمه اعمال سلاطين بعين اليقين مشاهده / ميرود و حراست مملكت فارس و اطراف حفت بالالاء از تقدير حكمت تأثير الهى در [...] المستظهر بمعنايت الملك [...] ^۶

شاهرخ در سال ۸۱۷ ق فرزندش ابراهیم سلطان را به ولایت فارس فرستاد.

چون به موجب مثال واجب الامتثال امیر و امیرزاده اعظم، خورشید سهر مملکت و ماه افق رفعت و مشتری فلک سعادت [...] ابراهیم سلطان، خلد الله ملكه، که به علو همت و عقیدت پاک شایان ملوک و سزاوار سریر سلطنت است، پیش تخت فرقدسای رسید، حضرت سلطنت شعاری، خلد الله تعالى ملكه و سلطانه، حکومت و سلطنت ممالک فارس و مضافات و منسوبات آن بدو مفوض گردانید. ^۷

تاریخ است، شیوه قلم و هم‌زمانی احتمالی نگارش آن با کتیبه دیگر — کتیبه پیر محمد — مؤید این حدس است. ابراهیم سلطان به کتیبه‌نگاری علاقه و اهتمام داشت و از کتیبه‌های متعددش بر در و دیوار شیراز یاد کرده‌اند؛ از جمله چند کتیبه در کاخ تَجر تخت جمشید و کتیبه سنگی

بقعه علی بن حمزه (ع) با رقم او همچنان باقی است. بعید نیست که این کتیبه را نیز خود او نوشته باشد. شیوهٔ ثلث نویسی مسلط در دورهٔ تیموریان متأثر از قلم یاقوت است. عبدالله صیرفی و پیر محمد و ابراهیم سلطان نیز پیرو همین شیوه بودند؛ چنان‌که عبدالله صیرفی و پیر محمد را قرینهٔ یکدیگر و تشخیص قلم ابراهیم سلطان از یاقوت را مشکل دانسته‌اند.^۸ متن این کتیبه با گفتهٔ قاضی احمد دربارهٔ عبدالله صیرفی و کتیبه‌اش در خدای‌خانه متفاوت است؛ اما پیر محمد را نیز می‌توان نگارندهٔ کتیبه دانست. شاید هم خطاط کتیبه کسی جز این دو باشد.

قرینهٔ این طاق‌نما در ضلع شرقی دیوار شمالی را بازسازی کرده و با سنگهای جدید پوشانده‌اند. احتمال می‌رود کتیبه‌ای نیز در این سوی دیوار نصب بوده و بعدها از میان رفته است. □

کتاب‌نامه

- بهروزی، علی‌نقی. *تاریخچه ساختمان و شرح آثار تاریخی و هنری مسجد جامع عتیق شیراز*. شیراز، اداره فرهنگ و هنر استان فارس. ۱۳۲۹.
- بیانی، مهدی. *احوال و آثار خوشنویسان*. تهران، علمی فرهنگی. ۱۳۶۳، ج ۴.
- حافظ‌ابرو. *زبدة التواریخ*. مقدمه و تصحیح سیدکمال حاج سیدجوادی. تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و نشر فی. ۱۳۷۲.
- دولتشاه سمرقندی. *تذکره دولتشاه سمرقندی*. به همت محمد رمضان. تهران، پدیده. ۱۳۳۸.
- فرصت شیرازی، محمدنصیر. *آثار عجم*. تصحیح و تحشیه منصور رستگار فسایی. تهران، امیرکبیر. ۱۳۷۷، ج ۲.
- قاضی احمد قمی. *گلستان هنر*. به کوشش احمد سهیلی خوانساری. تهران، منوچهری. ۱۳۸۳.
- مایل هروی، نجیب. *کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی*. مشهد، آستان قدس رضوی. ۱۳۷۲.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

- پی‌نوشتها:
۱. قاضی احمد قمی. *گلستان هنر*. ص ۲۴.
 ۲. فرصت‌الدوله. *آثار عجم*. ص ۷۲۱.
 ۳. قاضی احمد قمی. همان، ص ۲۸.
 ۴. نجیب مایل هروی. *کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی*. ص ۳۱۱.
 ۵. مهدی بیانی سه خوشنویس را با این نام آورده است. او از پیر محمد شیرازی یاد کرده اما آثاری به رقم او ندیده است؛ نک: مهدی بیانی، *احوال و آثار خوشنویسان*. ج ۲ و ۳، ص ۱۰۷، ج ۳ و ۴، ص ۱۰۱۴.
 ۶. نخستین بار علی‌نقی بهروزی این کتیبه را خوانده، که اشتباهاتی دارد؛ از جمله «اصطفی» را «الطیفی»، «صحابه» را «صحابه»، «درین» را «در این» نوشته و واژه «بر» را در سطر چهارم از قلم انداخته است؛ نک: علی‌نقی بهروزی، *تاریخچه ساختمان و شرح آثار تاریخی و هنری مسجد جامع عتیق شیراز*. ص ۶۰.
 ۷. حافظ‌ابرو. *زبدة التواریخ*. ج ۱، ص ۵۵۹.
 ۸. در زیبایی خط به غایتی بود که نقل خط قیلة‌الکتاب یاقوت المستصمعی نمودی و فرستادی و فروختی و از ناقدان بصیر هیچ کس فرق نیارستی کردن. — دولتشاه سمرقندی، *تذکره دولتشاه سمرقندی*. ص ۲۸۸.